

Miloš Kovačević

HIJERARHIJSKA ANALIZA LIČNE AUTONOMIJE I PROBLEM MANIPULACIJE

APSTRAKT: U prvom delu rada razmatram hijerarhijsku analizu lične autonomije koja se razvila kroz teoriju o slobodi volje Harija Frankfurta i teoriju lične autonomije Džeralda Dvorkina. Hijerarhijskom analizom lične autonomije se osoba smatra autonomnom u pogledu želje A, ukoliko ima želju da ima želju A. Jedan od glavnih kvaliteta hijerarhijske analize lične autonomije je što se njome ne zahteva od osobe da ima određene vrednosti da bi se smatrala autonomnom. Uprkos ovom i drugim kvalitetima, hijerarhijska analiza lične autonomije se suočava sa problemom manipulacije koji razmatram u drugom delu rada. Frankfurtova teorija je čisto strukturalna i aistorična zato što se njome ne uzima u obzir način sticanja želje drugog reda, odnosno želje da se želi ili ne želi A. To ostavlja mogućnost za uticaje na osobu koji bi podrili njenu autonomiju. Dvorkin, sa druge strane prividno izbegava problem manipulacije uvođenjem uslova proceduralne nezavisnosti kojim se osoba štiti od uticaja koji su paradigmatični primeri narušavanja autonomije. Međutim, Dvorkinov doprinos nije teorijski zadovoljavajući zato što nije dovoljno da prihvatljiva analiza lične autonomije samo navede nekoliko intuitivnih primera uticaja koji ograničavaju ličnu autonomiju, nego je potrebno i da ponudi razlog zbog kojeg se takvi uticaji smatraju opasnim po ličnu autonomiju, odnosno da uspostavi nekakvu vrstu kriterijuma. Takav kriterijum bi nam omogućio da na osnovu njega procenimo granične slučajeve u pogledu kojih se intuicije ljudi razilaze. Zbog toga je krajnji cilj ovog rada da se doprinese određenju kriterijuma na kome će proceduralna nezavisnost biti utemeljena kroz sistematičan pristup problemu manipulacije.

KLJUČNE REČI: lična autonomija, autentičnost, proceduralna nezavisnost, substantivna nezavisnost, problem manipulacije

Uvod

Pitanje određenja i zaštite lične autonomije nije novo pitanje. Njime su se bavili filozofi poput Džona Stjuarta Mila (Mill) i Imanuela Kanta (Kant), neretko razmatrajući neki drugi pojam. Kada je Mil, pišući o *individualnosti* i *slobodi*, legitimisao izbegavanje neke

osobe kao aktivnost koja ne narušava slobodu drugih, ali hvalisanje takvim izbegavanjem osporavao kao aktivnost kojom se neopravdano uplićemo u život neke osobe, on je uspostavljao demarkaciju između uticaja koje ograničavaju i onih koje ne ograničavaju ličnu autonomiju delatnika (Mil 1998: 99). Kada je Kant, pišući o *prosvećenosti*, napravio distinkciju između javne i privatne upotrebe uma i založio se za pravo vojnika da iskaže svoje neslaganje sa naređenjima, ali ne tokom obavljanja službe, on je takođe stvarao distinkciju između situacija u kojima je naneta povreda ličnoj autonomiji pojedinca i onih u kojima je lična autonomija očuvana (Kanta 1974: 44-45). Bilo da se pisalo o individualnosti, prosvećenosti ili o slobodi, neretko se zapravo raspravljalo o ličnoj autonomiji. Možda se upravo zbog stopljenosti sa drugim pojmovima preduslovima za ostvarenje lične autonomije nije pristupilo sistematski. Zahvaljujući Džeraldu Dvorkinu (Dworkin) rasprava o ličnoj autonomiji se više ne vodi pod plaštom nijednog drugog pojma. Međutim, kao što Džejms Stejsi Tejlor (Taylor) primećuje, Dvorkinov doprinos nije teorijski zadovoljavajući zato što nije dovoljno da prihvatljiva analiza lične autonomije samo navede nekoliko intuitivnih primera uticaja koji ograničavaju ličnu autonomiju, nego je i potrebno da ponudi i razlog zbog kojeg se takvi uticaji smatraju opasnim po ličnu autonomiju (Taylor 2008: 5-6). Uspostavljanje određenog kriterijuma bi nam omogućilo da na osnovu njega procenimo granične slučajeve u pogledu kojih se intuicije ljudi razilaze. Zbog toga je cilj ovog rada, pored toga da se prikažu teorije koje predstavljaju temelj hijerarhijske analize lične autonomije, da se pristupi problemu manipulacije na sistematski način i doprinese uspostavljanju kriterijuma koji bi povećao plauzibilnost hijerarhijske analize lične autonomije.

Rasprava o zaštiti delatnika od raznovrsnih oblika manipulacije pretpostavlja mogućnost postojanja lične autonomije. Osporavanjem mogućnosti autonomne preferencije *pod bilo kakvim uslovima* onemogućava raspravu o tome *koji uslovi* u društvu ličnu autonomiju afirmišu, a koji je ograničavaju. Zbog toga ću ovaj rad početi sa pretpostavkom da je, pod određenim uslovima, autonomna preferencija moguća. Koristeći se radom na temu lične autonomije Harija Frankfurta (Frankfurt) i Džeralda Dvorkina objasniću koji uslovi treba da budu zadovoljeni da bi se lična autonomija delatnika aktualizovala. Pretpostavka mogućnosti postojanja lične autonomije nije jedina pretpostavka koju je potrebno napraviti pre nego što se započne rasprava o intervencijama koje ličnu autonomiju ograničavaju. Kao što pomenuti autori primećuju, nije dovoljno pretpostaviti da je lična autonomija *moguća*, nego i da je ona *poželjna* (Dworkin 1976: 23; Frankfurt 1971: 17). Mada bi rasprava o uslovima za očuvanje lične autonomije bila moguća i da joj ljudi ne pridaju nikakav poseban značaj, legitimno bi se moglo postaviti pitanje svrsishodnosti istraživanja fenomena prema kome su ljudi do te mere indiferentni. Tako da ovaj rad počinjem sa pretpostavkama o mogućnosti i poželjnosti lične autonomije.

1. Hijerarhijska analiza lične autonomije

1.1 Frankfurtova teorija slobode volje

Hari Frankfurt počinje svoj članak „Sloboda volje i pojam ličnosti“ ukazujući na nezadovoljavajuća određenja ličnosti Strosona (Strawson) i Ejera (Ayer). Stroson i Ejer određuju ličnost kao tip entiteta koji karakterišu stanja svesti i telesne karakteristike (Strawson 1959: 101-102, Ayer 1963: 82). Frankfurt primećuje da se ovim određenjem životinje uključuju u ličnosti što predstavlja nasilje nad svakodnevnom upotrebom ovog termina (Frankfurt 1971: 5). Sa druge strane, korišćenje pojma ličnosti kao pukog označitelja za pripadnika ljudske vrste takođe ne pogađa suštinu ovog pojma. Pojam ličnosti nije ekvivalentan pojmu čoveka zato što pojmom čoveka označavamo sve ljudske karakteristike, a pojmom ličnosti ukazujemo na specifičan set posebno važnih ljudskih karakteristika. Ukoliko bi se nekim slučajem pokazalo da osim ljudi još neka vrsta ima ovaj set karakteristika ne bismo negirali i da su pripadnici te vrste ličnosti (Frankfurt 1971: 6).

Kako bi dao svoje određenje pojma ličnosti Frankfurt pravi razliku između želje *prvog reda*, *volje* i *namere*. Želje prvog reda su želje za X ili Y. Na primer, kada želim da popijem flašu piva, to je želja prvog reda. Delatnici imaju mnoštvo želja prvog reda i mada ih sve one nagone da postupe na određeni način mnoge od njih nisu odlučujuće pri formiranju *efektivne* motivacije da se na određeni način deluje. Sve želje koje ne uspeju da formiraju efektivnu motivaciju da se prema njima deluje, ostaju samo to – želje prvog reda. Samo one želje koje pokreću delatnika na akciju kako bi ih ispunio stvaraju efektivnu motivaciju i posledično se smatraju voljom. Ipak, pojam volje ne treba mešati sa pojmom namere. Iako volja zaista pokreće na određenu akciju, ona zbog konflikta sa jačom voljom može da bude sprečena da postane namera (Frankfurt 1971: 8). Kao što možemo da vidimo, Frankfurt je podelu ovih pojmova uspostavio prema snazi počev od najslabije želje prvog reda, koja neefektivno motiviše, preko volje, odnosno želje koja efektivno motiviše i pokreće na sopstveno ostvarenje, i najjače namere, koja predstavlja volju koja svojom snagom potiskuje konfliktne volje.

Primer koji Frankfurt konstruiše kako bi pokazao kada želja prvog reda nije volja je primer lekara koji se bavi terapijom bolesti zavisnosti. Kako bi bolje razumeo zavisnost svojih pacijenata, on počinje da konzumira psihoaktivne supstance (PAS). Ipak, za razliku od njegovih pacijenata, njegova motivacija nije formirana željom za neposrednim efektima na svest koje uzrokuju PAS. Njegova motivacija za konzumacijom PAS proizilazi iz želje da iskusi zavisnost, odnosno želje da se želi PAS. Iako lekar želi PAS, ta želja ne formira njegovu volju, nego želja za iskustvom zavisnosti (Frankfurt 1971: 9). Želja za PAS se realizovala, ali ne zato što ona efektivno motiviše lekara, nego zato što je *sticajem okolnosti* potrebna za realizaciju volje lekara za zavisnošću. Ukoliko bi lekar nekim pos-

tupkom uspeo da odvoji konzumaciju PAS od iskustva zavisnosti on bi sproveo svoju volju za zavisnošću iako nema želju prvog reda za neposrednim efektima koje uzrokuju PAS na svest. Sa druge strane, nemoguće je da lekar ima volju za iskustvom zavisnosti, ali ne i želju za iskustvom zavisnosti jer je volja upravo želja koja efektivno motiviše delatnika.

Na već uspostavljenoj podeli između želja prvog reda i volje, Frankfurt gradi analognu podelu na želje drugog reda i *volje drugog reda*. Želja drugog reda je želja da se ima određena želja prvog reda. Dakle, želje da se želi X ili Y je želja drugog reda (Frankfurt 1971: 7). Volja drugog reda je želja da se ima volja, odnosno želja prvog reda koja efektivno motiviše delatnika (Frankfurt 1971: 10). Podela između volje drugog reda i želje drugog reda Frankfurtu je potrebna kako bi preko nje uspostavio distinkciju između ličnosti i željnika (wantons). Distinkcija između ličnosti i željnika leži u nepostojanju volje drugog reda kod željnika. Mada sa ličnostima deli želje i prvog i drugog reda, sposobnost pravljenja izbora, razmišljanja i donošenja odluka, ono što ličnost čini drugačijom od željnika je sposobnost za volju drugog reda. Volja drugog reda omogućava ličnosti da se opredeli kojom će željom da bude efektivno motivisana. Sa druge strane, suštinska karakteristika željnika je da nema preferencije u pogledu toga koja će od njegovih želja biti njegova volja. Nepostojanje preferencije željnika ne treba razumeti kao neutralnost (preferirati i jednu i drugu želju u jednakoj meri). Željnik ne može da bude neutralan u pogledu svojih želja zato što neutralnost pretpostavlja preferenciju za koju željnik uopšte nije sposoban (Frankfurt 1971: 13). Reći da je željnik neutralan u pogledu svojih želja jednako je besmisleno kao kada bismo rekli da je neko izgubio (ili pobedio) u borbi u kojoj nije ni učestvovao (Frankfurt 1971: 12-13).

Neke životinje i vrlo mala deca nemaju uopšte volju drugog reda i uvek se ponašaju željno (wantonly). Frankfurt ipak ističe da se i odrasli ljudi mogu, češće ili ređe, ponašati željno kada u pogledu određene želje nemaju volju drugog reda (Frankfurt 1971: 11). Mogućnost da se odrasli ljudi, koji su uobičajno ličnosti jer imaju sposobnost za volju drugog reda, ponašaju kao željnici pokazuje da je autonomija za Frankfurta nešto što se pripisuje želji delatnika, a ne samom *delatniku*.

Razliku između željnika i ličnosti Frankfurt ilustruje primerom dva zavisnika. Prvi zavisnik je ličnost, a drugi željnik. Oba zavisnika mogu (ali i ne moraju) da imaju konflikt prvog reda. Konflikt prvog reda je konflikt koji se javlja između dve želje prvog reda. U ovom slučaju to je sukob želje da se uzme i želje da se ne uzme PAS. Zavisnik-ličnost može da napravi izbor između ove dve želje. Zahvaljujući volji drugog reda on jednu od ovih želja može da prepozna kao želju ka kojoj treba težiti i učiniti je svojom voljom. To naravno ne znači da će on nužno uspeti da ostavari svoju volju, ali sam čin odabira jedne od želja i zainteresovanost da se baš ta želja realizuje pokazuje da je on ličnost. Sa druge strane, zavisnik-željnik biva, usled nesposobnosti da napravi izbor među konfliktnim željama, stihijski efektivno motivisan željom koja je najsnažnija (Frankfurt 1971: 13).

Druga perspektiva iz koje se može posmatrati dihotomija ličnost – željnik je ona koja je usmerena na doživljaj slobode ovih bića. Frankfurt pravi važnu distinkciju između slobode akcije i slobode volje (Frankfurt 1971: 14). Ova distinkcija je važna zato što se njome razdvajaju neopravdano stopljeni pojmovi slobode i autonomije. Sloboda akcije je sloboda delatnika da uradi ono što želi da uradi i kao takva nije ni dovoljan ni nužan uslov za ličnu autonomiju. Ograničenje slobode akcije mogu da dožive u jednakoj meri i željnici i ličnosti, dok je problem (ne)slobodne volje (tj. lične autonomije) specifičan samo za ličnosti. Samo onda kada se voljom drugog reda opredelimo da neku želju učinimo svojom voljom možemo efektivnu motivaciju koju ta volja proizvodi da doživimo kao slobodnu. Ukoliko, pak ličnost ne uspe da bude efektivno motivisana željom koju je odabrala kao svoju volju, njena sloboda volje će biti ograničena.

Dakle, za Frankfurta se sloboda volje, koja se ogleda u želji da se želi ono što se želi, ostvaruje kroz saglasnost volje drugog reda i volje koje nas efektivno motiviše na delovanje. Svojom teorijom slobode volje Frankfurt je stvorio temelje hijerarhijske analize lične autonomije i uticao na Dvorkinovu teoriju koju razmatram u sledećem odeljku.

1.2 Dvorkinova teorija lične autonomije

Džerald Dvorkin počinje svoj članak „Autonomija i kontrola ponašanja“ pitanjem o tome šta želimo da saznamo o raznoraznim intervencijama kojima se utiče na ponašanje delatnika kada smo zabrinuti za eventualnu povredu njegove lične autonomije (Dworkin 1976: 23). Ovo pitanje podrazumeva da znamo šta lična autonomija jeste, te je tako pre odgovora potrebno dati određenje lične autonomije.

Pojam lične autonomije je blizak pojmovima vladavine zakona (rule of law) i nezavisnosti. Vladavinu zakona možemo da razumemo u političkom smislu, kao vladavinu prava (pokoravanje građana državnim zakonima), ili u moralnom smislu, kao pokoravanje ljudske volje moralnom zakonu. Autonomija, bilo da je razumemo u političkom ili moralnom smislu, uključuje vladavinu zakona. Međutim, ona nije svodiva na nju jer je vladavina zakona moguća i bez pokoravanja osobe zakonu zbog samog zakona (Dworkin 1976: 23-24). Na primer, vladavinu prava se može ostvariti, i u velikoj meri se ostvaruje, kažnjavanjem građana koji krše zakone. Vladavina prava koja je ostvarena, ali ne zato što građani prepoznaju određeni set zakona kao dobar i poželjan, nego zato što se plaše kazne ne predstavlja političku autonomiju. Politička autonomija podrazumeva intrinzičnu zainteresovanost građana da poštuju zakone zato što su ih sami doneli. Isto tako u moralnoj sferi, osoba koja je eksterno motivisana da poštuje moralni zakon, odnosno postupa *shodno* dužnosti, postupa prema moralnom kodeksu, ali nije i moralno autonomna. Moralno autonomna je samo osoba koja postupa *iz* dužnosti jer je njena volja pokrenuta poštovanjem prema moralnom zakonu.

Čak ni poštovanje zakona zbog samog zakona nedovoljno određuje pojam autonomije. Zakon ne samo da se može poštovati zbog različitih razloga, nego se do razloga za njegovo poštovanje može doći na različite načine. Čak iako se neko pokorava zakonu zbog samog zakona i dalje postoji mogućnost da je do tog uverenja došao na način koji ne odražava njegovu autonomiju. Dworkin kritikuje jedan pogled na autonomiju koji ću u ovom radu zvati autonomija kao samokreacija. Autonomijom kao samokreacijom se traži da uzrok delatnikovog uverenja da treba da poštuje zakon zbog samog zakona ne bude produkt njegove socijalizacije ili prirode. Da bi delatnik bio autonoman, njegova uverenja moraju da budu uzrokovana njegovim sopstvom koje nije „uprljano“ ni prirodnim, ni društvenim uticajima.

Za Dworkina je ispitivanje načina na koji smo došli do svojih uverenja proglašan put da se otkrije koja od njih su autonomna (Dworkin 1976: 24). Sa njime se slaže i Džozel Fajnberg (Feinberg) koji razmatrajući vrline koje karakterišu autonomnu osobu pravi distinkciju između ideje samodeterminacije i ideje samokreacije. Ideja samodeterminacije podrazumeva postepeno re-kreiranje sopstva koje je u najranijem periodu života u potpunosti formirano spoljnim uticajima (Feinberg 1986: 33-35). Ova ideja je mnogo manje zahtevna od autonomije kao samokreacije. Ideja samokreacije čini autonomiju nemogućom jer su ljudi bića čiji je sopstvo produkt urođenih bioloških karakteristika i date sredine. Ljudi formiraju svoja uverenja i preferencije u velikoj meri pod uticajem roditelja, vršnjaka i kulture u kojoj žive. Samokreacije koja podrazumeva izolovano sopstvo koje nije formirano spoljnim uticajima i kao takvo *ex nihilo* formira naša uverenja nema smisla (Feinberg 1986: 35; Dworkin 1976: 24-25). Čak i kada bi postojalo sopstvo koje nije formirano društvenim uticajima, ono bi moralo da bude arbitrarno zato što ne bi moglo da se koristi deduktivnim i induktivnim rasuđivanjem, niti da formira sudove o verovatnoći. Bilo da se rasuđivanje uči ili da nam je urođeno, ideja samokreacije onemogućava delatniku da se koristi rasuđivanjem pri formiranju svojih uverenja jer bi tako dopustio da ona budu formirana kroz društveni ili prirodni uticaj. Ovo naravno ne znači da treba da budemo slepi za društvenu realnost oko nas i da je smatramo neutralnim polazištem za formiranje preferencija. Kako Marta Nussbaum (Nussbaum) primećuje, time bismo odstupili od glavne linije liberalne tradicije predvođene Kantom, Milom, Rusoom, Smitom i Rolsom i priklonili se struji savremenog liberalizma, odnosno „onom delu ekonomskog utilitarizma koji sklonosti vidi kao datost, kamen temeljac na koji se oslanjaju pravo i politika, a ne material koji je i sâm nastao pod uticajem prava i politike.“ (Nussbaum 2003: 202).

Umesto da se autonomija traži u neuslovljenoj preferenciji delatnika ili da se uslovljenost preferencija prosto negira, Dworkin predlaže da se ona traži u naknadnom prosuđivanju delatnikovih preferencija, čime god one bile uslovljene (Dworkin 1976: 24). Naknadno prosuđivanje naših preferencija bi trebalo da ima sličnu formu onoj koji je predložio Frankfurt razmatrajući pojam slobode volje. U svojoj knjizi *Teorija i praksa autonomije* Dworkin Frankfurtova rad na temu slobode volje navodi kao jedan od razloga za razvoj svog interesa za temu lične autonomije (Dworkin 1988: x). Nema sumnje da je Frankfurtova teorija slobode volje imala veliki uticaj na Dworkinovo određenje lične

autonomije. Međutim, Dvorkinov pojmovni aparat je jednostavniji zato što, za razliku od Frankfurta, ne govori o volji prvog i drugog reda. Dvorkinova teorija lične autonomije se zasniva samo na željama prvog i drugog reda. Ipak, Dvorkin ove termine ne koristi na isti način na koji ih koristi Frankfurt. Dok je za Frankfurta želja nešto što neefektivno motiviše, za Dvorkina ona efektivno motivišu delatnika, pa tako ovaj pojam preuzima funkciju Frankfurtovog pojma volje, dok funkcija Frankfurtovog pojma želje ne preuzima nijedan drugi pojam i ona isčezava u Dvorkinovoј teoriji.

Za Dvorkina autonomija predstavlja spoj autentičnosti i nezavisnosti. Autonomna osoba je ona osoba koja *sama* radi *svoju* stvar (Dworkin 1976: 24). Ključni pojmovi su „sama“ i „svoju“. Reč „sama“ se odnosi na nezavisnost, a reč „svoju“ na autentičnost. Identifikacija delatnika sa svojim željama prvog reda je garant autentičnosti. Delatnik, identifikujući se svojom željom na ovaj način, prepoznaje želju kao *svoju*, odnosno kao želju koja mu nije nametnuta, bez obzira da li ona predstavlja urođenu sklonost ili društveni konstrukt. To što je želja delatnika društveno konstruisana ne podrazumeva nužno da je ona iluzorna ili veštačka, u smislu da nije stvarna i autentična. Želja prvog reda je autentična kada delatnik ima želju drugog reda koja odgovara želji prvog reda. Ako se zanemari razlika u terminologiji i redukcija dela pojmovnog aparata, deo Dvorkinove teorije lične autonomije koji se tiče autentičnosti odgovara već objašnjenoј Frankfurtovoj teoriji slobode volje i zato se neću više zadržavati na ovom delu Dvorkinove teorije. Najveći Dvorkinov doprinos određenju pojma autonomije leži u uvođenju uslova nezavisnosti od drugih koji Frankfurt u svom radu o slobodi volje ne postavlja.

Autentičnost je nužan, ali ne i dovoljan uslov da bi se delatnik smatrao autonomnim. Pored autentičnosti želje, potrebno je da delatnik bude nezavisan od određenih uticaja. Vratimo se na Dvorkinovo jednostavno određenje autonomije: autonomna osoba je ona koja *sama* radi *svoju* stvar. Nije dovoljno da delatnik samo prepoznaje želju kao *svoju*, odnosno da je njegova želja autentična, nego i da identifikaciju sa svojom željom obavi *sam*, odnosno da bude nezavisan od drugih. Naravno, uslov nezavisnosti se ne treba razumeti kao nezavisnost u apsolutnom smislu zato što bismo tako opet zapali u zamku samoporažavajućeg pogleda na autonomiju kao samokreaciju. Kako ističe Aristotel, čovek koji je samodovoljan do te mere da ne mora da interaguje sa drugim ljudima je ili bog ili životinja (Aristot. *Pol.* 1.1253a). Izolovati delatnika od *bilo kakvog* uticaja drugih je nemoguće. Ono što je moguće i na šta Dvorkin misli kada zahteva nezavisnost delatnika od drugih je da delatnik bude slobodan od određenog seta uticaja. U prilog toga govori i to što Dvorkin smatra da je njegova teorija autonomije kompatibilna sa jakim metafizičkim determinizmom (Dworkin 1976: 25, Taylor 2008: 2).¹ Čak iako ljudska bića nemaju slobodu volje u metafizičkom smislu, to ne znači da ne treba napraviti distinkcije između onih uticaja koji narušavaju ličnu autonomiju i onih koji su neutralni u odnosu na nju ili je čak razvijaju.²

1 Frankfurt takođe smatra *svoju* teoriju slobode volje neutralnom u pogledu problema determinizma (Frankfurt 1971: 20).

2 Na ovom mestu se ogleda Milov uticaj na Dvorkina. Baš kao i Dvorkin, Mil u *O slobodi* razdvaja slobodu volje od društvene slobode, odnosno slobode koja se tiče ograničenja društvene vlasti nad pojedincem (Mil 1998: 35).

Dvorkin pravi distinkciju između proceduralne nezavisnosti i supstantivne nezavisnosti delatnika od drugih. Proceduralna nezavisnost podrazumeva nezavisnost od onih uticaja koji odlučujuće utiču na identifikaciju delatnika na takav način da nismo spremni da je prepoznamo kao njegovu identifikaciju (Dworkin 1976: 25). Nedostatak proceduralne nezavisnosti delatnika od drugih zapravo narušava autentičnost želje iako se delatnik identifikovao sa željom. Proceduralna nezavisnost je sloboda od svih intervencija kojima se narušava društvena sloboda pojedinca, pa tako Dvorkin primećuje da bi „moglo biti korisno da se o proceduralnoj nezavisnosti misli kao o generalizaciji pojma slobode“ (Dworkin 1976: 25). Proceduralna nezavisnost pre svega isključuje prinudu fizičkom silom ili pretnjom, manipulaciju i obmanu, a uključuje pristup relevantnim informacijama za donošenje odluke (Dworkin 1976: 25-26). Nažalost, Dvorkin osim što prepoznaje potrebu za proceduralnom nezavisnošću od drugih i što navodi nekoliko paradigmatičnih intervencija koje proceduralna nezavisnost očigledno isključuje, ne nudi *kriterijum* prema kome bismo mogli da se rukovodimo pri razmatranju intervencija oko kojih ne postoji čvrsta saglasnost kako utiču na autonomiju delatnika. Ovaj kriterijum će biti predmet mog razmatranja u drugom poglavlju rada.

Čak iako se delatnik identifikovao sa svojom željom u uslovima proceduralne nezavisnosti njegova želja može da se kosi sa uobičajnim predstavama autonomne osobe. To je zato što proceduralna nezavisnost samo isključuje određeni set uticaja, ali je neutralna u pogledu toga kakvu želju agent može da ima. Proceduralna nezavisnost predstavlja jedan vrlo liberalan i nepaternalistički okvir koji ostavlja prostor da osoba vodi život koji (na prvi pogled) izgleda kao da ne afirmiše njenu autonomiju. Dvorkinov primer ovakvog tipa osoba je osoba koja se u uslovima proceduralne nezavisnosti identifikuje sa svojom željom da radi šta god mu njegova majka ili vlada kaže da uradi. Supstantivnom nezavisnošću bi se isključio ovakav tip želja i posledično osporila autonomiju delatnika koji se identifikuje se takvim željama. Međutim, delatnik može da bude posvećen nekim ciljevima ili privržen nekim vrednostima koji su u suprotnosti sa njegovom najvećom mogućom nezavisnošću, lojalan nekoj instituciji, osobi ili grupi osoba i na kraju krajeva, samo da bude moralan. Svi ovi primeri su primeri želja koje daju primat nekoj drugoj vrednosti u odnosu na ličnu autonomiju delatnika shvaćenu kao najveća moguća nezavisnost od drugih. Izgleda kao da je zahtev za supstantivnom nezavisnošću jedan oblik perfekcionizma koji za svoju krajnju vrednost uzima nezavisnost delatnika. Međutim, Dvorkin opravdano postavlja pitanje šta ćemo sa životnim projektima koji uključuju obavezivanja bilo koje vrste. Da li je zaista opravdano da preferencije osoba koje imaju životne projekte koje podrazumevaju lojalnost, privrženost i obavezivanje odredimo kao neautonomne?

Dvorkin naglavšava da nijedna plauzibilna teorija lične autonomije ne bi trebalo da osporava autonomiju svima ili velikom broju ljudi. Ovaj uslov Dvorkin naziva uslovom *empiričke mogućnosti* i postavljen je pre svega kao brana od autonomije kao samokreacije (Dworkin 1988: 7). Mislim da ovaj uslov ne može ni da zadovolji ni teorija lične autonomi-

je koja uključuje zahtev za supstantivnom nezavisnošću od drugih zato što zahtev za permanentnim egoizmom ne može da zadovolji većina ljudi koji su lojalni svojim prijateljima, ponekad se žrtvuju za svoju porodicu i imaju moralnu odgovornost prema drugima.

Čak iako zanemarimo uslov empiričke mogućnosti, nijedana plauzibilna teorija lične autonomije ne bi trebalo da onemogući ljudima da budu privrženi vrednostima koje su u suprotnošću sa najvećom mogućom nezavisnošću. Ovaj uslov Dworkin navodi u sklopu šireg *uslova vrednosti* lične autonomije koji sam pomenuo u uvodu ovog rada kada sam za svoju polaznu pretpostavku uzeo, ne samo da je lična autonomija moguća, nego i da je poželjna. Dworkin o ovom delu uslova vrednosti kaže: „Kao dodatno ograničenje predlažem da teorija ne implicira logičku inkompatibilnost sa ostalim značajnim vrednostima, odnosno da autonomna osoba ne bude na konceptualnim osnovama onemogućena da manifestuje druge vrline ili se ponaša pravedno.“ (Dworkin 1988: 8). Ovaj uslov zapravo onemogućava da se lična autonomija svede na najveću moguću nezavisnost i da se od nje napravi neka vrsta perfekcionizma prema kome bi sve ostale vrednosti bile podređene nezavisnosti kao najvećem dobru. S obzirom da je upravo takva vrsta perfekcionizma ono što se supstantivnom nezavisnošću traži, teoriju lične autonomije koja bi uključila ovaj zahtev ne bi zadovoljila uslov epistemičke mogućnosti i uslov vrednosti i zato ne bi bila plauzibilna.

2. Problem manipulacije

Hijerarhijska analiza autonomija je podložna prigovorima koji se zasnivaju na mogućnostima manipulacije preferencijama delatnika. Problem manipulacije predstavlja problem da se obrazloži distinkcija između slučajeva u kojima kauzalna determinacija delatnikovih preferencija narušava ličnu autonomiju i onih slučajeva u kojima je kauzalna determinacija neutralna u pogledu lične autonomije delatnika. Alfred Mele (Mele) ilustruje ovaj problem misaonim eksperimentom o dve filozofkinje, En i Bet, koje imaju različite odnose prema karijeri. En je vrlo posvećena filozofiji, dok Bet insistira na životu koji predstavlja balans između bavljenja filozofijom i ostalih aktivnosti. Obe imaju želje drugog reda da baš tako žive svoje živote, ali dekan fakulteta želi da Bet bude više nalik En. Pošto su njegovi pokušaji da ubedi Bet da promeni način života završili bez uspeha, on angažuje grupu psihologa da usade Bet želju drugog reda koju ima En. Kako je nakon intervencije Bet neka vrsta psihološkog kлона En, a En je autonomna, trebalo bi da bude i Bet bez obzira što je su njene želje rezultat intervencije na koju nije pristala (Mele 1995: 145). Radi se o tome da Bet nakon intervencije, isto kao i En, ima želje prvog reda koje su u skladu sa željom da bude posvećena samo filozofiji i ako bi njena identifikacija bila posmatrana van konteksta u kom je stekla želju drugog reda, zaključilo bi se da je Bet autonomna. Međutim, kada se uzme u obzir način na koji je Bet stekla svoju preferenciju njena lična autonomija postaje upitna. Mele piše da je teško videti rezultate identifikacije kao autonomne „ako

je perspektiva iz koje delatnik kritički reflektuje o svojim 'preferencijama i željama prvog reda' potčinjena vrednostima proizvedenim ispiranjem mozga, i to potčinjena na takav način da diktira rezultate kritičke refleksije“ (Mele 1995: 148). Manipulacija rezultatima identifikacije pokazuje da poklapanje želja prvog reda sa željama drugog reda nije dovoljno za ličnu autonomiju, nego da je bitno i kako je delatnik stekao želje koje ima. Spoljašnji uticaji koji su se dogodili u prošlosti mogu uticati na naknadni proces identifikacije i tako narušiti autonomiju delatnika. Kako Mele primećuje, „(...) autonomija je na neki način povezana sa (delatnikovom – prim.aut.) istorijom.“ (Mele 1995: 146). Za razliku od Frankfutove teorije slobode volje koja je potpuno aistorična i tako direktno podložna problemu manipulacije, unutar Dvorkinove teorije lične autonomije je delatnikova kauzalna istorija tematizovana kroz uslov proceduralne nezavisnosti od drugih. Proceduralna nezavisnost se može interpretirati na dva načina od kojih jedna interpretacija teoriju direktno izlaže problemu manipulacije. Takvom interpretacijom se proceduralna nezavisnost od drugih može razumeti kao zaštita delatnika *samo* od uticaja koji bi narušili njegove unutrašnje kapacitete za identifikaciju (Mele 1995: 148). Unutrašnji kapaciteti koje je potrebno da delatnik ima kako bi bio autonoman su sposobnost kritičke refleksije i sposobnost donošenja odluka. Mele unutrašnje kapacitete za ličnu autonomiju naziva i psihološkom ili internalističkom autonomijom (Mele 1995: 144, 146). Ukoliko delatnik ima kapacitete za autonomiju, internalističkim teorijama autonomije se ne zahteva da delatnikova kauzalna istorija bude određenog tipa. Frankfurtova teorija slobode volje je internalistička, kao i Dvorkinova teorija lične autonomije, ukoliko se uslov proceduralne nezavisnosti interpretira samo kao sloboda od uticaja koji narušavaju unutrašnje kapacitete za ličnu autonomiju. Međutim, uslov proceduralne nezavisnosti se može interpretirati i šire, ne samo kao sloboda od uticaja koje narušavaju sposobnost donošenja odluka i kritičke refleksije, nego i kao sloboda od intervencija kojima se usađuju želje i vrednosti kojima će se delatnik pri identifikaciji rukovoditi. Kako je Mele pokazao misaonim eksperimentom o En i Bet, lična autonomija može da se naruši zamenom želje drugog reda, a da unutrašnji kapaciteti delatnika ostanu netaknuti. S obzirom da se internalističkim teorijama lične autonomija ne može napraviti razlika između autonomnih delatnika i žrtava manipulacije kojima nisu narušene sposobnosti za kritičku refleksiju i donošenje odluke, moramo se opredeliti za drugu, eksternalističku interpretaciju uslova proceduralne nezavisnosti od drugih.

Eksternalistički interpretacija proceduralne nezavisnosti otvara prostor da se napravi razlika između spoljašnjih uticaja koji narušavaju i koji su neutralni u pogledu lične autonomije. Ipak, kako primećuje Dvorkin, ovu distinkciju je potrebno napraviti „na ne ad hoc način“ (Dworkin 1988: 18). To znači da je potrebno ponuditi dobar razlog za isključivanje ili uključivanje nekog tipa uticaja uslovom proceduralne nezavisnosti.

Misaoni eksperiment sa En i Bet u formi u kojoj je izložen predstavlja primer uticaja koji je isključen proceduralnom nezavisnošću ako se ona interpretira eksternalistički. Ra-

zlog zbog kojeg je ova vrsta uticaja isključena *nije* taj što Bet ima želje drugog reda koje dominiraju perspektivom iz koje vrši racionalnu refleksiju. Takve želje ima i En, a ona je, po pretpostavci, autonomna. Razlog zbog kojeg je ova vrsta uticaja isključena je način na koji je Bet stekla svoje želje drugog reda. On se ogleda u zaobilaženju njenih unutrašnjih kapaciteta za ličnu autonomiju, ali i u tome što Bet nije pristala na intervenciju.

Mele smatra da uticaji koji zaobilaze sposobnost delatnika za kritičku refleksiju i donošenje odluke ne treba isključiti proceduralnom nezavisnošću ako je delatnik pristao na intervenciju koja podrazumeva takve uticaje (Mele 1995: 149). Ovakvi uticaji, umesto da naruše, mogu da povećaju ličnu autonomiju delatnika. Kao primer navodi osobu koja želi da ostavi pušenje i osobu koja ima iracionalne strahove i odlučuje da se podvrgne hipnozi kako bi izmenila svoje želje prvog reda i tako povećala svoju ličnu autonomiju (Mele 1995: 149).

Naravno, dobrovoljni pristanak na promenu želje tehnikama kojima se zaobilaze unutrašnji kapaciteti osobe za ličnu autonomiju je moguć samo kada su u pitanju želje prvog reda. Delatnik ne može da želi da promeni želju drugog reda, pa bi tako bilo kakvo podvrgavanje intervenciji koja ima za cilj promenu želje drugog reda iz perspektive samog delatnika bilo suvišno. Osim ako ne uvedemo pojam želje trećeg reda, Bet ne može da želi da želi da želi da bude posvećena samo filozofiji. To ne znači da delatnici ne mogu da promene želje drugog reda, nego samo da ne mogu da žele da promene želje drugog reda jer ne postoji vreme u kome bi delatnik tako nešto želeo. Delatnik u istom trenutku u kom zaželi da ima želju drugog reda Y umesto želje drugog reda X već ima Y i nema X koju tobože ne želi više da ima.

Iako dva odvojena uslova, uslov proceduralne nezavisnosti i uslov autentičnosti su povezani. Interpretacija uslova autentičnosti može imati posledice na određenje uslova proceduralne nezavisnosti i posledično na rešenje problema manipulacije. Uslovom autentičnosti se zahteva od osobe da:

- a)* se identifikuje sa željom prvog reda
- b)* promeni želju prvog reda u skladu sa željom drugog reda.

Ovaj zahtev se može razumeti konjuktivno i disjunktivno. Konjuktivno čitanje ovog zahteva podrazumeva da delatnik ima (a) i (b) kako bi zadovoljio uslov autentičnosti. Disjunktivnim čitanjem bi se od delatnika zahtevalo da ima barem jednu od ove dve sposobnosti. Dakle, da bi zadovoljio uslov autentičnosti, prema disjunktivnom čitanju ovog uslova, delatnik treba da ima (a) *ili* (b). U prilog disjunktivnog čitanja uslova autentičnosti Mele konstruiše dva primera, od kojih ću ja ovde izložiti samo jedan.

To je primer Kala, bivšeg pušača, koji ima želju drugog reda da ne puši, ali ponekad ima želju prvog reda da puši. Sa jedne strane, identifikacija sa ostalim željama i vred-

nostima ga onemogućava da se identifikuje sa željom da puši. Sa druge strane, on ne može (za određeno vreme) ili neće (smatra da nije vredno truda, novca itd.) da promeni povremenu želju za pušenjem tako da bude u skladu sa njegovom željom drugog reda da ne puši. Tako Kal *odlučuje* da živi sa povremnom željom za pušenjem, iako se ne identifikuje sa njome. Kako Mele navodi, „čak iako same želje nisu manifestacija njegove autonomije, on je autonoman u pogledu toga što nastavlja da ih ima.“ (Mele 1995: 152). Ovim primerom Mele želi da pokaže:

- 1) da delatnik može da bude autonoman iako ne može (b) (Mele 1995: 166-167).
- 2) da En jeste, a Bet nije autonoma (nakon sprovedene intervencije) (Mele 1995: 155-156).

Osporavaću da Meleov primer pokazuje (1) i (2). Takođe ću pokazati u kakvim okolnostima je (1) moguće.

Primer je tako konstruisan da Kal ima želju drugog reda da želi da ne želi da puši i želju prvog reda da ne puši koju povremeno zameni želja prvog reda da puši. Identifikacija predstavlja stanje sklada želja prvog i želja drugog reda. Prema tome, Kal zadovoljava uslov autentičnosti onda kada ima želju prvog reda da ne puši. Međutim, kada ima želju prvog reda da puši, identifikacija je onemogućena i tada Kal ne zadovoljava uslov autentičnosti. Uvođenjem Kalove odluke da živi sa povremenom željom za pušenjem Mele smatra da je od ovog primera napravio primer autonomne osobe koja ne može (b). Ovu odluku možemo prevesti u želju drugog reda koja bi bila želja da se želi povremeno pušiti. Ova želja drugog reda je u skladu i sa željama prvog reda da se ne puši i sa povremenim željama prvog reda da se puši. Zapravo, kada bi jedna od ovih želja nedostajala identifikacija bi bila onemogućena. Međutim, postavlja se pitanje šta je sa željom drugog reda da se ne želi pušiti uopšte kojom je primer počeo? Koja od ove dve želje drugog reda je u hijerarhiji viša, odnosno koja je volja drugog reda? Volja drugog reda predstavlja želju da se ima volja (želja koja efektivno motiviše) prvog reda. Kako Kal nije efektivno motivisan da u potpunosti prestane da ima želju za pušenjem, jasno da je volja drugog reda želja da se želi povremeno pušiti. Pošto Kal ne može (b) Mele je promenio njegovu želju drugog reda tako da bude u skladu sa željama prvog reda i zadovoljio (a). Ipak, Dworkin se protivio promeni želja drugog reda da bi se postigao sklad sa željama prvog reda (Dworkin 1988: 16). Temeljna pretpostavka hijerarhijske analize je da lična autonomija proizilazi iz želja drugog reda. Zato (b) ne funkcioniše samo kao samostalni zahtev, nego i precizira (a). Precizira ga sugerišući nam da su želje prvog reda te koje treba da se menjaju da bi se postigla identifikacija, a želje drugog reda treba da ostanu fiksirane kako bi se održala osnovna ideja hijerarhijske analize autonomije.

Mislim da se ne može pokazati da je disjunktivno čitanje uslova autentičnosti moguće, ali je moguće pokazati (1). To je zato što nemogućnost da delatnik zadovolji uslov auten-

tičnosti, a da nema sposobnost (a) proizilazi iz ograničenja koja ispostavlja hijerarhijska analiza lične autonomije, a ne iz slabosti Meleovog primera. Uslov autentičnosti ne može da se shvati disjunktivno zato što je (a) već sadržano u (b). Delatnik je autonoman onda kada su mu želje prvog i drugog reda u skladu, odnosno kada se identifikuje sa željama prvog reda. Promena želja prvog reda onda kada nisu u skladu sa željama drugog reda je samo objašnjenje načina na koji se prelazi iz stanja ne-autonomije u stanje autonomije. Delatnik ne može da promeni želje prvog reda tako da budu u skladu sa željama drugog reda, a da se ne identifikuje sa njima jer je stanje sklada želja prvog i drugog reda zapravo identifikacija.

Međutim, mislim da je moguće pokazati da (a) može da postoji bez (b) i da se delatnik koji ima samo (a) može smatrati autonomnim u određenim okolnostima. Okolnosti u kojima delatnik koji ima samo (a), ali ne i (b), treba da bude da bi se smatrao autonomnim su okolnosti u kojima delatnik, čak i da ima (b), ne bi imao priliku da je praktikuje. Zaista je zamisliv, mada krajnje nerealističan, scenario prema kojem su želje prvog reda delatnika koji nema (b) uvek usklađene sa željama drugog reda, pa nema ni potrebe za (b). Bilo bi neopravdano osporavati delatniku u takvim okolnostima ličnu autonomiju zato što nema sposobnost koju nikada ne bi upotrebio. Ipak, takav delatnik je čista teorijska konstrukcija. Teško da se može pronaći stvarni delatnik koji *nikada* nije imao iskustvo neusklađenosti želja prvog i drugog reda.

Ovde bi se moglo prigovoriti da iako takav delatnik ne postoji, mnogi ljudi imaju iskustvo potpune usklađenosti želja prvog i drugog reda tokom određenog vremenskog perioda. To je naravno tačno i nije sporno, ali to ne pokazuje da nam nije potrebno (b) nego samo da nam nije potrebno uvek. Ako se ima u vidu da je Dworkinovo određenje lične autonomije *globalno*, tj. da se lična autonomija pripisuje delatniku, a ne njegovim preferencijama i ako se uzme u obzir minimalna verovatnoća da delatnik tokom svog života neće imati potrebu za (b), potpuno je neopravdano svesti uslova autentičnosti samo na (a) (Dworkin 1981: 211).

S obzirom da su En i Bet (nakon intervencije) psihološki klonovi, odnosno imaju iste želje prvog i drugog reda i obe raspolažu kapacitetima za ličnu autonomiju, Mele postavlja pitanje kako možemo En da smatramo autonomnom, a Bet ne, ako znamo da Betini kapaciteti za ličnu autonomiju nisu oštećeni (Mele 1995: 155). Kako se može En smatrati autonomnom, a Bet ne, ako su i jedna i druga u istoj poziciji da promene želju drugog reda da budu posvećene filozofiji?

Mele smatra da ako pokažemo da je praktično nemoguće (nemoguće prema nekom realističnom scenariju) da i En i Bet promene želje drugog reda da će nam to omogućiti da napravimo opravdanu distinkciju između stanja u kome se nalaze En i Bet (Mele 1995: 155-156). Ako je moguće da i En i Bet imaju sposobnost (a), ali ne i (b) tokom određenog vremenskog perioda, možemo opravdano da smatramo En autonomnom zato što je sama odgovorna za gubljenje (b), ali ne i Bet zato što su za gubitak (b) u njenom slučaju odgovorni dekan i njegovi pomoćnici.

Čak i ako dozvolimo odstupanje od globalnog karaktera Dvorkinove teorije koje Meleovo rešenje problema podrazumeva i modifikujemo je tako da bude *lokalna*, tj. da se autonomija pripisuje želji delatnika, Meleovo rešenje je pogrešno jer je zasnovano na pojmovnoj zbruci. Izgleda da Mele meša deo uslova autentičnosti kojim se traži sposobnost delatnika da promeni želje prvog reda tako da budu u skladu sa željama drugog reda (do sada označavanog sa (b)) sa zahtevom za sposobnost delatnika da promeni želje drugog reda (nadalje označavanog sa (c)) koji nije deo uslova autentičnosti. To da li su En i Bet izgubile i kako (b) nema veze sa njihovom željom da budu posvećene filozofiji koja je želja drugog reda i koja može da se promeni samo sposobnošću (c) koja se ne zahteva ni Dvorkinovom teorijom lične autonomije, ni Frankfurtovom teorijom slobode volje. Meleov pokušaj da svede uslov proceduralne nezavisnosti na (b) onda kada osoba nije sama sebe učinila nesposobnom za (b) uopšte ne odgovara na problem manipulacije koji se pre svega odnosi na usađivanje želje drugog reda nelegitimnim sredstvima. Umesto toga, Mele je uspostavio novu sposobnost (c) i sveo proceduralnu nezavisnost na (c) onda kada osoba nije sama sebe učinila nesposobnom za (c). Sposobnost za (c) bi verovatno zahtevala uvođenje pojma želja trećeg reda i otvorila problem beskonačnog regresa koji jeste jedan od problema hijerarhijske analize lične autonomije, ali ne i ovog rada. Nejasno je zašto bismo proceduralnu nezavisnost sveli na sposobnost da se promeni želja drugog reda. Proceduralna nezavisnost se odnosi na zaštitu od pretežno spoljašnjih uticaja koji mogu omesti proces identifikacije na način koji ne smatramo legitimnim i kao takva nema mnogo veze sa (c).

Zaključak

U prvom delu ovog rada izložio sam Frankfurtovu teoriju slobode volje i Dvorkinovu teoriju lične autonomije koje se zajednički nazivaju hijerarhijskom analizom lične autonomije. Mislim da je jasno iz odeljka posvećenom Frankfurtovoj teoriji slobode volje da se ona bez većih problema može razumeti kao detaljna elaboracija Dvorkinovog uslova autentičnosti. Zbog toga sam više pažnje u odeljku o Dvorkinovoј teoriji lične autonomije posvetio uslovu proceduralne nezavisnosti koji, zajedno sa uslovom autentičnosti, objašnjava ličnu autonomiju delatnika. Takođe, u ovom odeljku sam se posebno fokusirao na osporavnje dve ideje koje, svaka na svoj način, zatvaraju diskusiju o ličnoј autonomiji. Ako se autonomija shvati kao samokreacija nema autonomnog delatnika jer ljudi ne odrastaju u vakuumu. Sa druge strane, supstantivna nezavisnost priznaje ličnu autonomiju samo malom broju moralno vrlo problematičnih delatnika koji najveću moguću nezavisnost od drugih doživljavaju kao vrednost kojoj sve ostale vrednosti moraju da budu podređene.

U drugom delu rada, prateći Melea, izložio sam internalističku i eksternalističku interpretaciju uslova proceduralne nezavisnosti i opredelio se za eksternalističku zato što internalistički shvaćena proceduralna nezavisnost nije responzivna u slučajevima ma-

nipulacije nakon kojih sposobnosti osobe za donošenje odluka i kritičku refleksiju nisu oštećene. Između disjunktivnog i konjuktivnog čitanja uslova autentičnosti opredelio sam se za konjuktivni i osporavao da Meleov primer o bivšem pušaču Kalu pokazuje da je moguće biti autonoman, a nemati sposobnost da se želje prvog reda usklade sa željama drugog reda, i posledično da je En autonomna, a Bet nije. Pokazao sam u kojim okolnostima bi disjunktivno čitanje uslova autentičnosti bilo opravdano i zaključio da su oni ili nerealistični ili da nisu u skladu sa Dworkinovim globalnim određenjem lične autonomije. Na kraju sam pokazao da se Meleov argument zasniva na mešanju sposobnosti da se promene želje prvog reda sa sposobnošću da se promene želje drugog reda. Sposobnost da se promene želje drugog reda nije predviđena hijerarhijskom analizom lične autonomije što nije samo po sebi problem. Međutim, zahtev za novom sposobnošću koju je potrebno da delatnici imaju da bi se smatrali autonomnim treba da bude opravdan svojim doprinosom razrešenju problema manipulacije. Zahtev za sposobnošću promene želja drugog reda samo nepotrebno usložnjava pojmovni aparat i ne dotiče problem manipulacije jer je moguće zapitati se da li su i želje trećeg reda usađene delatniku nelegitimnim intervencijama.

Literatura:

Aristotel. 1960. *Politika*. Beograd: Kultura.

Dworkin, Gerald.

1976. „Autonomy and Behavior Control“. *The Hastings Center Report* 6 (1): 23–28.

1988. *The Theory and Practice of Autonomy*. Cambridge University Press.

1981. “The Concept of Autonomy,” *Science and Ethics*, Rudolph Haller, ed. Amsterdam: Rodopi: 203-213.

Ayer, A. J. 1963. *The Concept of a Person*. New York: St. Martin’s.

Feinberg, Joel. 1986. *Harm to Self (The Moral Limits of the Criminal Law)*. Oxford: Oxford University Press.

Frankfurt, Harry G. 1971. „Freedom of the Will and the Concept of a Person“. *The Journal of Philosophy* 68 (1): 5–20.

Kant, Imanuel. 1974. *Um i sloboda*. Beograd : Časopis Ideje.

Mele, Alfred R. 1995. *Autonomous Agents: From Self-Control to Autonomy*. Oxford University Press, USA.

Mil, Džon Stjuart. 1998. *O slobodi*. Plato: Beograd.

Nusbaum, Marta. 2003. „Feministička kritika liberalizma“. *Reč* no. 71/17: 170-205.

Strawson, P. F. 1959. *Individuals*. London: Methuen.

Taylor, James Stacey. 2008. *Personal Autonomy: New Essays on Personal Autonomy and Its Role in Contemporary Moral Philosophy*. 1 edition. Cambridge; New York: Cambridge University Press.

Hierarchical Analysis of Personal Autonomy and the Problem of Manipulation (Summary)

In the first part of the paper I investigate a hierarchical analysis of personal autonomy which is developed through Harry Frankfurt's theory of free will and Gerald Dworkin's theory of personal autonomy. Hierarchical analysis of personal autonomy considers person autonomous regarding desire A if he has the desire to have desire A. One of the main advantages of hierarchical analysis of autonomy is that it does not require a person to have any specific values to be considered autonomous. In spite of this and other advantages, hierarchical analysis of personal autonomy is facing the problem of manipulation which I will discuss in the second part of paper. Frankfurt's theory is purely structural and ahistoric because it does not take in consideration a way of acquiring second order desires or desire to desire or not desire A. That allows the possibility of influences on a person that would diminish their autonomy. On another hand, Dworkin apparently avoids the problem of manipulation by introducing a requirement for procedural independence which protects a person from influences which are paradigmatic cases of violating of autonomy. However, Dworkin's contribution is not theoretically satisfying because it is not enough for acceptable analysis of autonomy to just list few intuitive examples of constraining personal autonomy, but it is necessary to propose a reason why that kind of influences is considered dangerous for personal autonomy viz to establish some kind of criteria. Such criteria will enable us to evaluate borderline cases about which people have different intuitions according to it. That is the reason why the final goal of this paper is to contribute to the definition of criteria on which procedural independence will be based, through a systemic approach to the problem of manipulation.

Keywords: personal autonomy, authenticity, procedural independence, substantive independence, problem of manipulation